

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XV

DAWNA
KARTOGRAFIA MIAST

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
L.&A. BIRKENMAJER INSTITUTE OF THE HISTORY OF SCIENCE
TEAM FOR THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
THE STATE ARCHIVE OF THE CAPITAL CITY OF WARSAW
THE WARSAW SURVEYING COMPANY
SOCIETY OF FRIENDS
OF ARCHIVE OF THE CAPITAL CITY OF WARSAW

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
Volume XV

OLD CARTOGRAPHY OF TOWNS

Edited by
JERZY OSTROWSKI and PAWEŁ E. WESZPIŃSKI

WARSZAWA 2011

INSTYTUT HISTORII NAUKI im. L. i A. Birkenmajerów
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII
ARCHIWUM PAŃSTWOWE M.ST. WARSZAWY
WARSZAWSKIE PRZEDSIĘBIORSTWO GEODEZYJNE S.A.
STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ
ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO M.ST. WARSZAWY

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII
Tom XV

DAWNA KARTOGRAFIA MIAST

Pod redakcją
JERZEGO OSTROWSKIEGO i PAWŁA E. WESZPIŃSKIEGO

WARSZAWA 2011

Opracowanie redakcyjne
Jerzy Ostrowski, Paweł E. Weszpiński

Recenzenci
Prof. dr hab. Stanisław Alexandrowicz
Prof. dr hab. Mieczysław Sirko

Redakcja techniczna i łamanie
Paulina Waszkiewicz

Weryfikacja językowa
Joanna Dojnik

Tłumaczenie przedmowy i streszczeń na język angielski
Agata i Małgorzata Bernatowicz oraz autorzy

Tłumaczenie artykułów rosyjskojęzycznych na język polski
Paweł E. Weszpiński

Projekt okładki
Paweł E. Weszpiński

Publikacja dofinansowana ze środków
Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72 00-330 Warszawa
tel. 22 6572714
e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

© by: IHN PAN, APW, WPG S.A., SP APW

ISSN: 0138-0850

ISBN:
978-83-86062-06-5
978-83-928532-7-5
978-83-933852-0-1
978-83-921836-7-9

Druk i oprawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego
Druk ukończono w grudniu 2011

SPIS TREŚCI

<i>Jerzy Ostrowski, Paweł E. Wespiański</i> Przedmowa	13
---	----

*

<i>Lucyna Szaniawska</i> Znaki graficzne miast stosowane na mapach do końca XVIII wieku	21
<i>Jarosław Łuczyński</i> Miasta Rzeczypospolitej na planach i widokach w <i>Civitates Orbis Terrarum</i> Georga Brauna i Franza Hogenberga (rozważania nad treścią ikonograficzną)	59
<i>Ewa Szyrkiewicz</i> Plan Wrocławia Bartla Weihnera (ojca) i Bartla Weihnera (syna) z 1562 roku – jego zawartość informacyjna, wiarygodność i przydatność	85
<i>Radosław Skrycki</i> Rękopiśmienne plany Szczecina Gerharda Corneliusa von Walrave z pierwszej połowy XVIII wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie	95
<i>Anna Osowska</i> Plany i widoki miast w kartograficznej kolekcji Machnizkich	113

**

<i>Dorota Gazicka-Wójtowicz, Irena Grzybowska</i> Najstarsze plany miast polskich w zbiorach Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska IGiPZ PAN	129
<i>Dorota Bartnik</i> Lindleyowskie plany wodociągów i kanalizacji miasta Łodzi w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego	137
<i>Krzysztof Grochowski</i> Dawne plany Poznania (do 1945 roku) w zbiorach Biblioteki Raczyńskich	153
<i>Janina Stoksik</i> Plany i widoki miast z okresu I Rzeczypospolitej w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie i ich twórcy	161
<i>Anna Sokół</i> Źródła kartograficzne do historii miast od końca XVIII wieku do 1918 roku w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie	185

Сергей Нелипович

**Картографические материалы по городу Варшаве в фондах
и коллекциях Российского государственного
военно-исторического архива (обзор архивных фондов) 201**

Siergiej Nielipowicz

**Materiały kartograficzne dotyczące Warszawy w zbiorach
Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego 217**

Paweł E. Wespiański

Z badań obrazu zabudowy na dawnych planach Warszawy 223

Teresa Krogulec

**Artystyczne walory dawnych planów ze zbiorów Muzeum
Historycznego m.st. Warszawy 241**

Henryk Bartoszewicz

**Rewiry żydowskie w miastach Księstwa Warszawskiego
i Królestwa Polskiego w świetle map wielkoskalowych 259**

Adam Jankiewicz

**Dawne plany miast – sytuacja rzeczywista czy projektowana?
Na przykładzie *Delineacji* A. Hiża i H. Jędrzejowskiego z 1771 roku 289**

Andrzej Konias, Krzysztof Strzelecki

Dawne plany miasta Słupska od XVIII do końca XIX wieku 299

Piotr Grabowski

**Obraz rozwoju urbanistycznego i warunków przyrodniczych
Olsztyna w XIX i XX wieku na planach miasta z lat 1800–1946 315**

Waldemar Spallek

Dawne plany małych miast górnośląskich na przykładzie Krapkowic 329

Wojciech Zalewski

**Rozwój Wrocławia w latach 1850–1939 w świetle archiwalnych
materiałów kartograficznych 349**

Людмила Кильдюшевская

Санкт-Петербург. 300 лет на планах и картах 373

Ludmila Kildiuszewska

Petersburg – 300 lat na planach i mapach 385

Beata Medyńska-Gulij

**Potencjał informacyjny map topograficznych z drugiej
połowy XVIII wieku dla przestrzeni miast wielkopolskich 395**

Dariusz Lorek

Mapa topograficzna <i>Urmessstischblätter</i> z lat 1828–1832 jako źródło informacji o przestrzeni miejskiej w Wielkopolsce	411
--	-----

Wiesław Sieradzan

Zainteresowania dawną kartografią miejską Bernharda Schmida (1872–1947) – ostatniego niemieckiego konserwatora zabytków w Malborku	421
---	-----

Beata Konopska

Cenzura wobec polskich planów miast od zakończenia drugiej wojny światowej do podpisania Układu Warszawskiego	429
--	-----

Kamil Nieścioruk

Archiwalne materiały kartograficzne jako źródło informacji o przekształceniach przestrzeni dawnej strefy podmiejskiej	445
--	-----

Katarzyna Kowalik, Jarosław Suchożębski

Wykorzystanie archiwalnych map i planów do analizy zmian starorzeczy Wisły w okolicach Warszawy	455
--	-----

Wolfgang Kreft, Dariusz Przybytek, Grzegorz Strauchold

Projekt „Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich”	465
--	-----

Albina Mościcka, Marek Marzec

Archiwalia kartograficzne w badaniach naukowych na przykładzie zasobów Polska.pl	475
---	-----

Jacek Uchański, Piotr Falkowski

Nowoczesne narzędzia przekazu kartograficznego wykorzystujące fotograficzne dane źródłowe na przykładzie ortofotomapy zniszczonej działaniami wojennymi Warszawy	489
---	-----

Marek Ostrowski

Od Panoramy Warszawy Przełomu Tysiącleci do Warszawskiego Tryptyku Edukacyjnego i dalej	505
--	-----

Jaromir Kolejka

Dokumentacja kartograficzna krajobrazu przemysłowego (Streszczenie)	515
--	-----

Główny Urząd Geodezji i Kartografii

Rozwój kartografii w internecie a krajowy portal informacji przestrzennej	529
--	-----

Główny Urząd Geodezji i Kartografii

Baza Danych Obiektów Topograficznych jako referencyjne źródło danych dla kartografii	533
---	-----

*Jerzy Ostrowski***Piśmiennictwo o dawnych planach i widokach miast polskich****1983–2010 (Materiały do bibliografii) 537**

I. Zagadnienia ogólne. Zbiory artykułów i referatów 539

II. O planach i widokach wielu różnych miast 540

1. W obcych zbiorach kartograficznych 540

2. W polskich zbiorach kartograficznych 543

III. O planach i widokach jednego miasta. 556

Indeks osób 579

Indeks miast 582

CONTENTS

<i>Jerzy Ostrowski, Paweł E. Weszpiński</i>	
Preface	17

*

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Town graphic symbols applied in medium- and small-scale maps until the end of the 18th century	21

<i>Jarosław Łuczyński</i>	
Towns of the Polish-Lithuanian Commonwealth on the plans and panoramas in „Civitates Orbis Terrarum” by Georg Braun and Franz Hogenberg (some considerations of iconographic contents)	59

<i>Ewa Szynekiewicz</i>	
Plan of the city of Wrocław made by Bartel Weihner and his son Bartel in 1562 – its contents, reliability and usability	85

<i>Radosław Skrycki</i>	
Manuscript maps of Stettin (Szczecin) by Gerhard Cornelius von Walgrawe from the first half of 18th century in the collection of the National Museum in Szczecin	95

<i>Anna Osowska</i>	
Plans and views of towns in the cartographical collection of Machnizky family	113

**

<i>Dorota Gazicka-Wojtowicz, Irena Grzybowska</i>	
The oldest maps of Polish cities in the collection of the Central Library of Geography and Environmental Protection in Warsaw	129

<i>Dorota Bartnik</i>	
The Lindley plans of Łódź water supply and sewage system in the collection of Łódź University Library	137

<i>Krzysztof Grochowski</i>	
The old maps of Poznań (until 1945) in the collections of the Raczyński Library in Poznań	153

<i>Janina Stoksik</i>	
Maps and views of towns from the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the State Archives in Cracow, and their creators	161

<i>Anna Sokół</i>	
Cartographic sources for research on the history of towns from the late 18th century to 1918 in the State Archives in Cracow	185

Sergey Nelipovich

- Cartographic sources concerning Warsaw in the collections of the Russian State Military-Historical Archives in Moscow 201**

Paweł E. Wespiański

- Excerpts from studies on images of built-up areas on old maps of Warsaw 223**

Teresa Krogulec

- Artistic value of old city maps from the collection of the Historical Museum of Warsaw 241**

Henryk Bartoszewicz

- Jewish districts in the towns of Duchy of Warsaw and Kingdom of Poland on large-scale maps 259**

Adam Jankiewicz

- Old city maps. A real situation or a projected one? – based on the example of *Delineacya* by H. Hiż and H. Jędrzejowski from 1771 . . . 289**

Andrzej Konias, Krzysztof Strzelecki

- Old city maps of Słupsk from the 18th to the end of 19th century . . . 299**

Piotr Grabowski

- Picture of urban development and natural features in Olsztyn (Allenstein) in the 19th and 20th centuries on city maps from 1800–1946 . 315**

Waldemar Spallek

- Old plans of small towns in Upper Silesia with plans of Krapkowice . . . 329**

Wojciech Zalewski

- The development of the city of Wrocław between 1850 and 1939 in accordance to archival cartographic materials 349**

Ludmila Kildyushevskaya

- Saint Petersburg – 300 years of its presence on maps and plans 373**

Beata Medyńska-Gulij

- The information potential of topographic maps from the second half of the 18th century as regards the space of cities and towns in Greater Poland 395**

Dariusz Lorek

- The *Urmessstischblätter* topographic map at the scale of 1:25 000 as a source of information about municipal space in Greater Poland . . 411**

Wiesław Sieradzan

- The interest of Bernhard Schmid (1872–1947) – the last German conservator Mariejburg (Malbork) – in old urban cartography** 421

Beata Konopska

- Censorship of Polish city maps from the end of World War II to signing of the Warsaw Pact** 429

Kamil Nieścioruk

- Cartographic archive materials as a source of information about space transformation in former suburban areas** 445

Katarzyna Kowalik, Jarosław Suchożębski

- The use of archival maps and plans for the analysis of changes in old river-beds of the Vistula River in the vicinity of Warsaw** 455

Wolfgang Kreft, Dariusz Przybytek, Grzegorz Strauchold

- Project entitled „Historical and topographical atlas of Silesian towns” . .** 465

Albina Mościcka, Marek Marzec

- Cartographic heritage in scientific research on the basis of Polska.pl portal resources** 475

Jacek Uchański, Piotr Falkowski

- Modern tools of cartographic communication utilizing architectonic source data on the example of the orthophotomap of destroyed Warsaw** 489

Marek Ostrowski

- From the Panorama of Warsaw at the Turn of the Millennium to the Warsaw Educational Triptych and ahead** 505

Jaromir Kolejka

- Cartographic documentation of post-industrial landscape** 515

Head Office of Geodesy and Cartography

- The development of cartography on the Internet and national spatial data portal** 529

Head Office of Geodesy and Cartography

- The Database of Topographic Objects as a source of reference data for cartography** 533

Jerzy Ostrowski

- Literature on the subject of old maps and views of Polish towns 1983–2010 (Materials for bibliography)** 537
 I. General issues. Collections of articles and papers 539

II. Publications concerning maps and views of various towns	
1. Held in map collections abroad	540
2. Held in map collections in Poland	543
III. Publications concerning maps and views of one town	556
Index of persons	579
Index of towns	582

Kamil Nieścioruk

Lublin

Archiwalne materiały kartograficzne jako źródło informacji o przekształceniach przestrzeni dawnej strefy podmiejskiej

1. Wstęp

Dawne plany stanowią obiekt zainteresowania specjalistów różnych dziedzin, od historyków poprzez regionalistów, przyrodników, urbanistów, na kartografach kończąc. Są one również atrakcyjne dla mieszkańców zainteresowanych przeszłością swojego miasta. Przed każdym wprawnym okiem potrafią odkryć tajemnice, których próżno szukać w źródłach pisanych, a których dostrzeżenie w terenie możliwe jest często dopiero po odpowiedzi ze strony autora dawnego planu.

Rozwój miast na przestrzeni wieków powodował zajmowanie coraz większych obszarów pod zabudowę. Następowало całkowite lub częściowe przekształcenie środowiska (do pewnego momentu wiejskiego lub podmiejskiego); przekształceniu ulegał także organizm miejski i charakter jego organizacji przestrzennej. Niektóre elementy zostały jednak niejako „zakonserwowane”, a ich odnalezienie ułatwiają analizy dawnych planów. Oczywistym przykładem może być układ komunikacyjny, który zostaje utrwalony przez zabudowę podążającą za osiami ulic. Zmiana hierarchii ulic nie niszczy (a niekiedy wręcz konserwuje) trakty sięgające często Średniowiecza. Znacznie mniej ewidentnym (i mniej zauważalnym w terenie) elementem, którego zachowanie dokumentuje kartografia, jest układ działek i wynikający z niego sposób organizacji przestrzeni miasta. Kartografia pozwala też odkryć ślady historii nie tylko z wieków średnich, ale i sprzed zaledwie kilkudziesięciu lat, kiedy to dawne podmiejskie tereny rolnicze zostały wchłonięte przez ekspansywne osiedla z zabudową wielorodzinną.

Prezentowany artykuł omawia dwa wyżej wymienione przypadki na przykładzie Lublina.

2. „Lubelskie planty”

Lublin nigdy nie był miastem-twierdzą, ufortyfikowane (zamknięte w murach) było tylko Stare Miasto, pozostałe linie umocnień miały w znacznym stopniu charakter ziemnych wałów. Według aktualnego stanu wiedzy w Lublinie wyróżnić

można cztery linie obwarowań (J. Teodorowicz-Czerepińska i inni 1999, s. 123), z których najbardziej interesującą w kontekście niniejszych rozważań jest linia czwarta. Powstała ona w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVII wieku, a informacji o niej dostarczają źródła pisane oraz (a może przede wszystkim) dawne plany.

Najstarszy plan Lublina przedstawiający całe ówczesne miasto – plan d’Örkena (ew. d’Öckena) (K. Nieścioruk 2006, s. 21–23) z 1716 r. określa tę linię jako starą, co sugeruje, że nie pełniła ona już swojej roli (choć powstała zaledwie około pół wieku wcześniej). Mimo to stanowi ona wyraźny element w obrazie miasta, niejako zamykając od zachodu obszar Lublina. Umocnienia widoczne są także na planach późniejszych – opracowaniu S. J. N. Łęckiego z 1783 roku oraz planie F. Bieczyńskiego z roku 1829. Widać zatem, że – mimo ustania ich funkcji militarnych – stanowiły one wyraźny element w topografii miasta jeszcze ponad półtora wieku po powstaniu. Element na tyle istotny, że miasto praktycznie nie przekraczało linii umocnień (jedynym obiektem „miejskim”, który usytuowany był poza zachowaną linią okopów był cmentarz miejski). Chociaż standard IV linii bliższy był okopom polowego obozu warownego niż fortyfikacji miejskiej (J. Teodorowicz-Czerepińska i inni 1999, s. 134), to właśnie ona odcisnęła swoje piętno na dzisiejszej przestrzeni miasta. Dla mieszkańców Lublina zaskakująca jest nie tylko informacja o tym, że omawiane umocnienia nadal istnieją (w szczątkowej formie) do dziś, ale także sam fakt obecności takich umocnień. Żeby jednak znaleźć ślady fortyfikacji w terenie, potrzebne jest niezwykle wprawne oko i duża wiedza, bądź... dawny plan miasta.

Ryc. 1. Północna część IV linii fortyfikacji na planie d’Örkena (1716 r.) i Bieczyńskiego (1829 r.)

Na rycinie 1 widać przedstawienie północnej części umocnień na planie XVIII- i XIX-wiecznym. Dwa z ujętych na nich obiektów czytelne są w terenie do dziś. Najbardziej na północ wysunięty obiekt – duży szaniec – to dziś dwupoziomowe wzniesienie zajęte przez szkolne boiska na południowej skarpie doliny Czechówki. Drugi z obiektów jest jeszcze bardziej czytelny w terenie, choć jego militarna przeszłość jest trudniejsza do odgadnięcia. Bastion – najlepiej zachowane ze wszystkich umocnień w Lublinie – widoczny nieco na północ od linii ulicy (Krakowskiego Przedmieścia i Al. Raławickich) i widocznej u d’Ōrkna bramy znajduje się dziś w Ogrodzie Saskim (ryc. 2).

Ryc. 2. Dawny bastion IV linii fortyfikacji

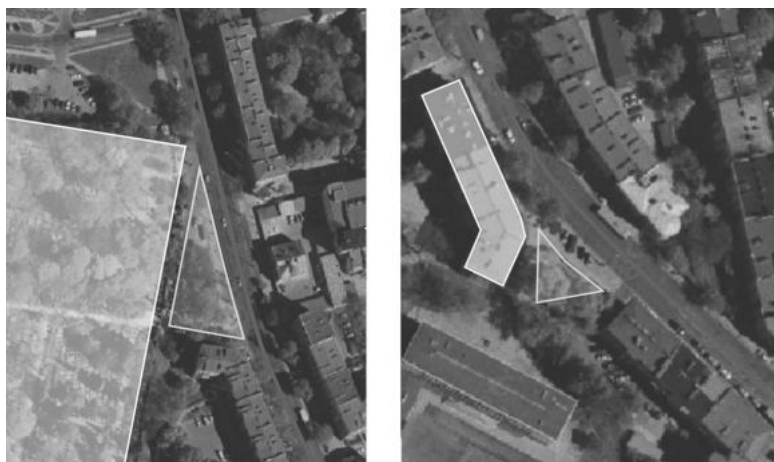
Rycina 3 pokazuje tę samą linię umocnień, ale na południe od Krakowskiego Przedmieścia i Al. Raławickich. Ten fragment najbardziej unaocznia zjawisko opisane we wstępie – zachowanie dawnej organizacji przestrzeni wynikające z trwałości układu działek, w szczególności działek pozostających własnością miasta. Z czterech dzieł fortyfikacyjnych na tym odcinku dwa nadal są widoczne w terenie, a dwa znajdują się już pod zabudową (najbardziej na północ zlokalizowana jest basteja, której relikty odkryto w piwnicach pałacu

Ryc. 3. Południowa część IV linii fortyfikacji na planie d’Ōrkna (1716 r.) i Bieczyńskiego (1829 r.) oraz na współczesnym zdjęciu satelitarnym (źródło: www.geoportal.gov.pl)

Piotrowskiego, a następny ku południowi obiekt – bastion – długo ukryty na niezabudowanej działce, znalazł się obecnie pod centrum handlowym). Pierwszym z widocznych jest pozostałość dwuramiennika w miejscu dzisiejszego wejścia na cmentarz przy ul. Lipowej. Na rycinie 4 (lewe zdjęcie) pokazane jest nietypowe położenie cmentarza (obszar oznaczony na biało) w stosunku do czerwonej linii ulicy. Jak widać na prezentowanym wcześniej planie Bieczyńskiego cmentarz – w momencie zakładania – zlokalizowany został na pustym obszarze (na 3 morgach kupionych od brygidek) (M. Gmiter i inni 1990, s. 12) i jedynym elementem determinującym jego położenie był układ działek sąsiednich. Teren okoliczny, praktycznie poza miastem, nie był w żaden sposób zainwestowany – wspomniane grunty klasztorne stykały się jedynie z dawnymi miejskimi fortyfikacjami, które, choć ówczesnie bez militarnego znaczenia, nadal pozostawały w rękach miasta. Lokalizując więc cmentarz zdecydowano się oprzeć go nie o linię ulicy, a jedynie „przysunąć” go do niej, opierając o jeden z elementów umocnień i dwuramiennik zaznaczony na rycinie 4 kolorem żółtym.

Analogicznie zakonserwował przestrzeń kolejny dwuramiennik. Dziś jest to niewielki skwer przed wejściem do szkoły, również cały czas pozostający niezabudowanym. Niezwykle ciekawe jest to, że do kształtu miejskiej działki sięgającej XVII wieku dopasowana została zabudowa XX-wieczna. Na prawym zdjęciu (ryc. 4) powojenna kamienica (oznaczona na biało) ma nietypowy, lekko wygięty kształt, „omijający” element dawnych fortyfikacji.

Ryc. 4. Pozostałości po dwuramiennikach IV linii fortyfikacji (objaśnienia w tekście)

Wyżej zostały opisane pozostałości najmłodszej linii fortyfikacji lubelskich, miejscami nieźle (a nawet bardzo dobrze) zachowane, ale nie funkcjonujące w świadomości mieszkańców. Ten interesujący zabytek dobrze widoczny jest tylko na dawnych planach miasta i to właśnie z ich pomocą można zlokalizować poszczególne obiekty w terenie. Zlokalizować i wyeksponować, gdyż niewątpli-

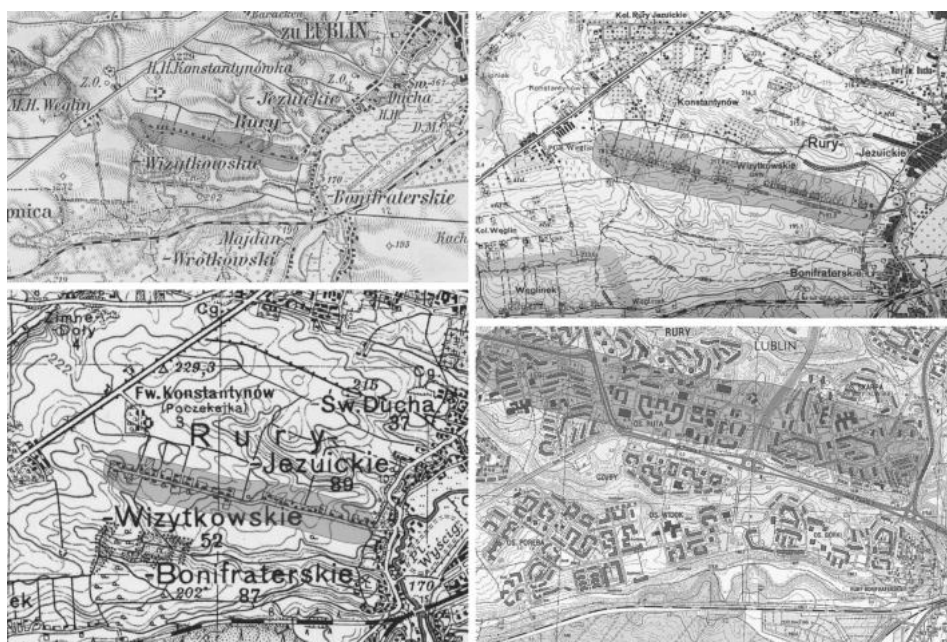
wie z całej linii warto byłoby uczynić atrakcję turystyczną, co postulowano już w opracowaniu, w którym ul. Lipowa – jako droga podwalna – nazwana została „Lubelskimi Plantami” (J. Teodorowicz-Czerepińska i inni 1999, s. 134).

Ryc 5. Ulica Jutrzenki. U góry zdjęcie współczesne, u dołu zdjęcie lotnicze z 1976 roku z zaznaczonym miejscem i kierunkiem wykonania górnej fotografii

3. „Od wsi do wielkiej płyty”

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku Lublin rozrósł się, zajmując rolnicze tereny Płaskowyżu Nałęczowskiego. Osiedla Ruta i Łęgi zastąpiły dawną wieś Rury Wizytkowskie, której nazwa nawiązuje do średnio-wiecznego wodociągu. Główna oś komunikacyjna tej wsi została – jako jeden z niewielu tej rangi elementów – zachowana i wpisana w przestrzeń osiedli, stając się ul. Jutrzenki (ryc. 5). Analiza materiałów kartograficznych (dawnych i współczesnych map, zdjęć lotniczych oraz planów), a także dawnych fotografii została uzupełniona pracami terenowymi, co pozwoliło – przy zastosowaniu oprogramowania z grupy GIS – powiązać wszystkie dane przestrzennie i wyznaczyć elementy niezmiennie.

Ryc. 6. Rury Wizytkowskie z zaznaczoną obecną ul. Jutrzenki (od góry: 1912, 1937, 1961, mapa współczesna)

Obiektem najwyższej rangi (jednocześnie najlepiej widocznym) jest wspomniana ulica Jutrzenki, której przebieg pokrywa się w znacznej mierze z główną drogą dawnej wsi Rury Wizytkowskie (ryc. 6). W osiedlu Ruta jest to praktycznie ten sam ciąg komunikacyjny (z jednym odstępstwem); w osiedlu Łęgi zmiany są większe, ale i tu znaleźć można elementy wspólne, zwłaszcza w części wschodniej. Linia drogi między dwoma osiedlami zaburzona została biegnącą w poprzek

drogą dwujezdnową (choć jeszcze w latach dziewięćdziesiątych ul. Jutrzenki przecinała główną ulicę), co widoczne jest na rycinie 5.

W przestrzeni osiedli widoczne są także i inne pozostałości krajobrazu wiejskiego, niższej rangi niż układ komunikacyjny. Ze względu na charakter miejsca zachowała się przydrożna, typowa dla skrzyżowań wiejskich dróg „figura” – krzyż otoczony drzewami, znakomicie widoczny na dawnym zdjęciu lotniczym. Bardziej szczegółowe analizy pozwalają wyznaczyć te miejsca, gdzie dawniej znajdowały się sady i zabudowania, których pozostałości widoczne są do dziś, tworząc nieraz zaskakujący krajobraz osiedla z wielkiej płyty, gdy parkingom lub skwerom towarzyszą pojedyncze drzewa lub ich grupy pokryte owocami. Na rycinie 7 widoczny jest sad (największy i jedyny zachowany w tej formie) oddzielony od bloków ledwie widoczną ścieżką, która niegdyś była dość istotną

Ryc. 7. Dawna droga wiejska, dziś ścieżka na skraju osiedla (u góry mapa z 1961 i zdjęcie lotnicze z 1976, u dołu mapa współczesna i zdjęcie – stano obecny)

wiejską drogą. Jej ranga z czasem zmalała, a sad stał się granicą osiedla (dopiero w ostatnich latach między nim a suchą doliną powstała grupa bloków mieszkalnych). Przy dawnej głównej drodze zachowało się jedno gospodarstwo (dziś

tylko przebudowany dom mieszkalny), otoczone obecnie lokalami usługowymi i pozbawione zabudowań gospodarczych, które towarzyszyły mu jeszcze pod koniec lat osiemdziesiątych.

4. Zakończenie

Jak powiedziano wyżej, archiwalne plany mogą być źródłem informacji o dawnej przestrzeni miejskiej i przekształceniach środowiska związanych z procesem urbanizacji. Dotyczy to nie tylko wieków dawnych, ale również czasów powojennych. W obu przypadkach odpowiednio wykorzystane materiały pozwalają odtworzyć przestrzeń straconą, zdawać by się mogło, bezpowrotnie.

Literatura

- Gminter Małgorzata, Kotowski Bogdan, Kucharska Krystyna, Laskowska Bibiana, Popek Leon, 1990, *Cmentarz rzymskokatolicki przy ul. Lipowej w Lublinie*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- Nieścioruk Kamil, 2006, *Metodyczne aspekty kartograficznej analizy i oceny dawnych planów miast na przykładzie planu Lublina z 1716 roku C. d'Örkona*, Zakład Kartografii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin (praca doktorska).
- Teodorowicz-Czerepińska Jadwiga, Michalska Grażyna, Michalski Łukasz, 1999, *Ochrona fortyfikacji miejskich w planach zagospodarowania przestrzennego na przykładzie Lublina*, w: *Lokalne programy ochrony i zagospodarowania zabytkowych zespołów obronnych*, „Fortyfikacje”, t. VIII, Warszawa.

Cartographic archive materials as a source of information about space transformation in former suburban areas

S u m m a r y

Over the centuries urban development resulted in an increasing amount of land being developed and turned into built-up areas. A total or partial transformation of the environment (which was once rural or suburban) was taking place; urban organism and nature of its spatial arrangement was also undergoing transformation. However, certain elements were somehow preserved and can be traced through the analysis of old maps. An obvious example is the road system, which is preserved when new buildings and other features follow the existing street pattern. Change in the hierarchy of streets does not destroy (and sometimes even preserves) historic routes often dating as far back as the Middle Ages. Much less obvious element (and less noticeable in the field), whose behaviour is documented on maps, is the layout of parcels and consequent spatial arrangement of a city.

Moreover, cartography can reveal not only medieval features, but also those merely a few decades old, dating from the times when previously rural areas surrounding cities were swallowed up by the expansion of housing estates consisting of multifamily buildings.

The use of historic cartographic sources to examine the above-mentioned changes is presented, based on the example of Lublin.

The first part of the article concerns the oldest city maps (from the 18th and 19th centuries) and the image of non-existent fortifications preserved on them. Analysis of maps, historical sources and contemporary urban space (satellite imagery, on-site visits) allows to trace the remains of the fortification line, preserved and woven into the fabric of the city centre in Lublin.

Second part of the article presents similar research and its results concerning the newest part of the city – post-war housing estates. Relatively new twentieth-century cartographic materials (maps, aerial photographs) and documentation enable identification of rural landscape features preserved within modern housing estates.